

Академик МИРЧЕТА ЂУРОВИЋ
Проф. БОЖИДАР ГЛУШЧЕВИЋ
Др РИСТО ВУКЧЕВИЋ

СТАЊЕ И ПРОБЛЕМИ РАЗВОЈА ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Историјски контекст

Зачеци економске мисли у данашњем простору Црне Горе могу се поузданије пратити од друге половине XIX вијека, углавном као историјски записи о природним богатствима, о претежним облицима производње, начину одвијања робне размјене, те о друштвеним структурама становништва и иселјавања. Касније, а нарочито послје стицања државно-правног статуса, Црна Гора је најстојала да афирмише економске функције државе, па се јавља потреба да се објашњавају смисао и нужност увођења привредног законодавства. Без сумње, то је била прекретница у схватању нужности да се на свестранији начин проучава стварност у Црној Гори и да се уређују, прикладно тој стварности, имовински и други грађанско-правни односи. У том погледу важно је подсјетити на доношење имовинског законика, усвајање прописа о промету, извозу и увозу роба и оснивању новчаних завода. Схватање нужности економског развоја наметнуло је потребу ангажовања стручњака са стране за разрађивање идеја о урбанизацији простора; за изградњу инфраструктуре, истраживање рудног богатства, експлоатацију шума и уређивање стања у другим областима друштвеног и економског живота.

Први свјетски рат прекинуо је континуитет у развоју и изазвао разарање основних структура привредног живота. У послјератном периоду поново су покренуте иницијативе и с тим у вези потреба да се проучавају новонастали економски проблеми. Изнова су искрсли већ традиционални проблеми просторног и економског отварања Црне Горе, као и остваривање давнашњих привредних идеја и инвестиционих подухвата. Због тога, у политичкој лексици преовлађују економски проблеми Црне Горе као што су: изградња жељезничке магистрале од Београда до Црногорског

приморја; изградња друмске мреже; развој индустријских капацитета, све то под упливом актуелних социо-економских проблема, због релативно високе популације и нараслих противурјечности у друштвено-економском животу.

Активни политички живот и све масовније прихватање идеја о социјалној правди и потреби рационалније организације економског живота знатно су еволуционисали и тиме су утицали да се истакне, у постреволуционарном периоду, пресудан значај економске основе у друштвеном животу и развоју. Иако је био малобројан интелектуални потенцијал који се бавио привредним проблемима, ипак је приступљено интензивном проучавању економског живота, идентификовању природних ресурса, првом послеријатном попису становништва, уочавању међузависности економије и структура друштвеног живота, а политички тренутак је наглашавао потребу да се уредсриједи пажња на потпуније проучавања наше друштвено-економске стварности, уз освјетљавање и историјске димензије достигнуте етапе развоја.

Отуда међу прве радове које можемо поменути, као резултат научноистраживачког рада и као допринос људи који су поникли из ове средине, ту живјели и радили (боље речено, као зачетнике аутентичне економске мисли) убрајамо остварења првих дипломираних правника, економиста, историчара који су, у окриљу Историјског института Црне Горе, постигли резултате достојне пажње и уважавања, а свакако битне за схватање и разумијевање претходне еволуције економске основе и друштвених односа. Подстакнути тим резултатима, појединци су се оријентисали на проучавање економског развоја у периоду између два рата, а други су анализирали промјене које су услиједиле у појединим сегментима привреде, као што су: шумарство, пољопривреда, минерално богатство и сл. У свим тим научним радовима веома исцрпно су разматрани и објашњавани већ настали процеси, или је указивано на могућност даљег економског развоја, чешће заснивајући ставове у духу актуелне политике и планских задатака друштвено-економског развоја. Све већи број економиста који су студирали у другим универзитетским центрима, као и пораст нивоа развијености производних снага, раст потреба за кадровима битно су утицали да се прије четврт вијека оснује Економски факултет у Титограду, што је подстицало систематско високо образовање и развијање економске науке и то у више смјерова. Првенствена пажња посвећена је формирању довољног библиотечког фонда, разради уџбеничке литературе и публикавању радова. Истодобно је покренут нови часопис за друштвена питања „Пракса“ у којем су биле заступљене теме из економског живота, као и социо-економских и политичких питања и проблема. Нешто касније приступило се оснивању посебног часописа, нпр. годишњака Економског факултета, чиме је обogaћена издавачка дјелатност, али и створени предуслови за објављивање већег броја радова о економској, социјалној и политичкој проблематици у Црној Гори.

Период систематског развоја економске науке

Прве генерације дипломираних студената Економског факултета у Титограду сасвим су афирмисале и оправдале замисао оснивача, која је остварена уз велику и свесрдну помоћ кадра Економског факултета у Београду, међу којима је било више професора рођених у Црној Гори. Упоредо је ојачала кадровска основа економских наука, као и бројност дипломираних економиста, па су основане подружнице у свим већим мјестима и Друштво економиста Црне Горе. У окриљу Друштва одржаване су повремена савјетовања о актуелним питањима и проблемима, у једном веома бурном периоду економског развоја током шездесетих година. Тада је постала све очигледнијом потреба да се оснује научноистраживачка установа која ће се бавити систематским проучавањем проблема друштвено-економског развоја у Црној Гори. Наиме, у пракси друштвеног и економског живота стално су се испољавали убрзани процеси трансформације у друштвеним, економским и социјалним структурама, док су сазнања о тим процесима била недовољна за заснивање рационалне политике развоја и утврђивања планских пројекција у социо-економском животу. Током 1965. године основан је Институт за друштвено-економска истраживања у саставу Економског факултета у Титограду. Истодобно су покренуте иницијативе да се у већим радним организацијама оснивају службе развоја и истраживачко-развојни центри, као метод стваралачког превазилажења класичне форме анализе и плана и окретања тих нових облика примјени научних сазнања из специфичних економских дисциплина, заснованих на статистичкој анализи, математичкој логици, теорији програмирања и сл. Нешто касније инсистирало се на проучавању мјеста и улоге маркетинга, социологије рада, индустријске динамике и других нових теоретских сазнања, тј. њиховог одраза на привређивање у условима нашег самоуправног друштвено-економског бића.

Знатно побољшана инфраструктурна отвореност привредног простора Црне Горе практички је омогућила бржи економски успон и интензивније интеррегионалне-међуообне везе. С тим у вези настале су могућности и потребе вишег издвајања дохотка за економске науке. Тиме је омогућен чешћи долазак експерата са стране као и боравак наших људи у иностранству, гдје су студирали, обављали специјализације, стицали научну афирмацију, чешће иступајући у јавним гласилима и стручним часописима, што је био доказ резултата систематског рада и материјално-финансијске потпоре за развој економске науке. Такође, даље оснивање научних установа и универзитетских јединица у Црној Гори упоредо је допринијело да се развила веома нагло публицистичка дјелатност. Све то омогућило је да се објављују резултати економских проучавања и истраживања и у тим публикацијама, нарочито у часописима „Правни зборник“, „Споне“, „Пољопривреда и шумарство“, „Поморство и туризам“. Тада је наступио и

квалитативни преображај, који је био последица кумулације ефеката у образовању, стручном оспособљавању, специјалистичкој обуци, научнистраживачком раду и уопште друштвено-политичком ангажовању економских кадрова.

Квалитативна обиљежја развоја

Поступно и истрајно развијање Универзитета у Црној Гори битно је определилило мјесто и улогу економске науке у домену високошколског образовања и научноистраживачког рада. У релативно кратком року настала је потреба да се усмјери и оспособи више млађих људи за наставно-научни позив и за научноистраживачки рад. Удовољавање таквом захтјеву био је изазов за интензивно ангажовање мноштва младих људи да у постдипломским студијама, студијским боравцима, на припремним докторским курсевима и на други начин стекну одговарајућа знања на универзитетима у Југославији и свијету. Потреба за научним кадром осјећала се безмало на свим факултетима и вишим школама, али и у институтима за техничке науке, пољопривреду, металургију, поморство и туризам. Ради задовољења нарасталих потреба, а након што су се створили објективни предуслови, на Економском факултету организован је постдипломски студиј, као метод подизања нивоа специјалистичких сазнања и формирања кадрове базе за студијска истраживања све сложенијих услова привређивања и социјалнополитичког живота.

Број дипломираних економиста нагло се повећавао и претходних осамнаест генерација запослило се претежно у Црној Гори, иако их сусрећемо као већ афирмисане стручне експерте у свим срединама Југославије и у иностранству. Квалитет образовања економиста у Титограду високо се оцјењује у нашој земљи, нарочито ако се суди по успјесима наших постдипломаца и доктораната на другим универзитетима.

Данас у Црној Гори ради преко 2 700 дипломираних економиста који заузимају значајна мјеста у економској организацији и друштвено-политичком животу. Релативно знатна квантитативна основа, с обзиром на број запослених у Црној Гори, олакшала је да се издвоји извјестан број, — претежно млађих економиста, — који се посвећују ширем и потпунијем овладавању знањима из области економских наука и сродних научних дисциплина. Овај процес показује се кроз пораст уписа на постдипломске студије, чак и до 70 по једном курсу, само у Титограду. Истина, мањи број стиче научни степен магистра наука, али већина испољава тежњу да иновира знања, или да се оспособи у некој од специјалистичких области економских наука.

Судећи према најновијим подацима, у Црној Гори имамо 37 магистара економских наука (не рачунајући оне који су у међувремену докторирали). Уколико овоме додамо 25 доктора наука

који активно судјелују на наставно-научном и научноистраживачком раду, као и 23 кандидата који су пријавили тему магистарског рада, односно тезу докторске дисертације, може се стићи општи утисак о развијености кадровске основе за даљи квалитетнији успон економске науке у Црној Гори.

Публицистичка активност која свједочи о нивоу ангажовања и интензитету рада, у међувремену је достигла задовољавајући ниво како по броју радова, тако и по дисперзији и обухвату различитих домена друштвено-економског живота. Мноштво публикованих студија и анализа о суштинским проблемима економског, социјалног и политичког живота, због актуелности проучаваних проблема или процеса, значајно су утицали на формирање колективне свијести, нарочито на понашање у ситуацијама које су биле веома тегобне за носиоце субјективитета у економском и друштвеном животу. Исто тако, веома бројни чланци, студијски осврти и критички прикази, који су објављени у часописима наше Републике, а и у гласилима друштава економиста и социолога у Југославији и иностранству, били су од утицаја за развој економске мисли уопште, посебно у доменима схватања мјеста и улоге самоуправног привредног система у Југославији. Свакако, од не мањег значаја, иако нијесу увијек побуђивале задовољавајући интерес, чине књиге наших научних радника које су публиковале издавачке куће и поједине научне установе у Црној Гори, или другдје у Југославији.

Сви поменути облици саопштавања резултата научног рада и стручних доприноса економиста из Црне Горе могу послужити као доказ израстања и релативно брзог сазријевања економске науке у Црној Гори према оперативној евиденцији било је објављено преко 250 студија и анализа, око 1 700 евидентираних чланака и критичких осврта, преко 55 књига у високој штампи и више уџбеника и других основа за студирање.

Но, од не мање је важности судјеловање научних радника из Црне Горе непосредно, или посредством Економског факултета и његовог Института, у студијским проучавањима и истраживањима актуелних проблема Југославије и свијета: прво, посредством два макроекономска пројекта: „Дугорочни развој Југославије“ и „Привредни систем СФРЈ“, а касније у мноштву других координисаних пројеката, као што су: „Функционисање и остваривање делегатског система“, „Предузеће у јавном власништву“, „Југословенска комуна“, у којима су наши сарадници судјеловали и битно допринијели развијању економске мисли на прстору ширем од граница наше Републике. Истовремено се запажа мноштво радова наших економиста у разним хрестоматијама, зборницима радова, програмским уџбеницима, специјалним издањима и слично, као и активно судјеловање у специјалистичким енциклопедијама из области економских наука, самоуправљања, политичког система и социологије. Једном ријечју, било би веома теш-

ко егзактно навести мноштво обликовања резултата носилаца доприноса економске науке у Црној Гори и шире.

Судјеловање представника економске науке на савјетовањима у земљи и иностранству, као и сопствено организовање симпозијума са актуелном темом из Црне Горе, или у заједници са Секцијом Савеза комуниста Југославије за научни рад — „Систем друштвених рачуна“, Будва 1971, или Међународни симпозијум социјалистичких земаља о регионалном развоју, Херцег-Нови 1972, као и мноштво других организованих у оквиру Економског факултета, или Института, углавном су посвједочили оспособљеност економске науке у Црној Гори да буде носилац организацијске функције у разматрању и вредновању економске мисли.

Битан квалитативни допринос у развоју економске мисли представља оснивање ЦАНУ и у њој Одбора за економске науке, који је подстакао научна истраживања и друге активности са ширег поласишта, а у томе нарочито остваривање макро истраживачког пројекта „Развој производних снага Црне Горе од 1878. до 2000. године“, у четири дијела, као јединство историјске анализе, проучавања друштвено-економске стварности и пројекције до краја овога вијека и као поглед на Црну Гору у освит трећег миленијума. Такође, у оквиру Академије су организована три симпозијума, веома квалитетна и свестрана, о врло актуелним темама развоја Југославије, па донекле и свијета, због чега су два савјетовања имала међународно обиљежје. Исто тако, неопходно је истаћи велики допринос ових савјетовања сарадњи међу економистима у Југославији, затим нашем настојању да се пронађу прикладни методи и ефикасна средства у програму стабилизације, као и у детаљнијем освјетљавању извјених теоретских проблема самоуправног и свјетског социјализма.

Критичке замјерке које се могу упутити економској науци и пракси веома су бројне и поред веома запажених успјеха. У томе треба поменути недовољну специјализованост кадра, јер се већина оријентисала на проблеме регионалног развоја, туристичке привреде, или на област привредног система, тако да су остала занемарена многа веома значајна подручја економске науке, изузев у дијелу наставно-научног рада и програма, који се остварује у склопу високог образовања економиста. Исто тако, може се замјерити умањено интересовање за савременије дисциплине економске науке, односно развијање томе адекватне примјењене методологије у научноистраживачком раду.

Научни потенцијал и организација

Кадровска основа стално се шири и увећава у димензији броја и структуре високошколског образовања економиста. Приближно сваке године повећава се бројно стање за око 140 економиста који се запошљавају у безмало свим доменима друштвеног живота.

Истодобно се испољава тежња за даљим и свестранијим образовањем дипломираних економиста. Тежња је двојака, јер претежан дио настоји да прошири знање на конексне дисциплине економије, у складу са техничким прогресом, или на стране језике, док мањи дио испољава жељу за специјалистичком обуком у појединим дисциплинама економских наука, јер се показало да обухват студирања и структура знања из редовног студија нијесу довољни за одговор на питања која свакодневно искрсавају у пракси рада и друштвеног живота.

Судећи према броју економиста који су стекли научни степен магистра и доктора наука, произилази да економске науке заостају за другим научним областима, иако се има у виду бројност и друштвена улога запослених економиста. С друге стране, мноштво економиста заузима веома истакнуте положаје и обавља важне функције у привредном и друштвеном животу, гдје се доносе пресудне привредно-политичке и друге одлуке. Поред тога, њихови наступи у јавности и радови које објављују утичу да коригујемо наше оцјене о бројности економиста који се непосредно и посредно баве научним радом, као животним позивом.

Вјероватно би општи утисак о интензивности, обухвату и домену високостручног и научног ангажовања економиста био другачији уколико би се располагало довољним средствима за финансирање публикација у високој штампи и то веома успјешних анализа, критичких њврта, студија проблема, пројекција и концепција развоја. На жалост, много радова наших економиста није познато широј стручној и научној јавности због ограничења у финансирању научноистраживачког рада уопште, посебно публицистике. У контексту се покреће и питање финансирања развоја кадра за научни рад, и то почев од припремне до развојне, односно афирмативне фазе. Финансирање приправника само је симболички — свега 50% издатака за личне дохотке у временски ограниченом интервалу. Претежни дио потребних средстава треба да намири научна установа чији су финансијски извори објективно лимитирани. Проблем финансирања постаје све сложенији с обзиром да припремна фаза у формирању научноистраживачког кадра треба да се прошири на учење страних језика, судјеловање на научним скуповима, студијски боравак у афирмисаним научним установама у земљи и иностранству, за шта постоје минимална домицилна средства у буџетима и фондовима надлежних органа и институција у Црној Гори.

Ситуација се погоршава за асистенте, доценте и научне сараднике када треба обезбиједити финансијске и друге предуслове за докторантске и друге специјалистичке студије на познатим универзитетима у свијету. Утолико више што у међувремену очекују рјешавање неких егзистенцијалних питања — као што су додјелљивање стана и сл. Само у једном од наших института 7 млађих научних радника још једнако ишчекује стан иако има стаж у научном раду од 7 до 14 година.

Ипак, извори финансирања највише се испољавају као граничник бржег развоја научноистраживачког рада у предјелу оријентације извјесног броја афирмисаних радника и талентованих млађих истраживача на специфичне области друштвеног и економског живота, што изискује дуговремено посвећивање проблему, чак и животну специјалистичку оријентацију. Досадашња пракса финансирања посредством средстава из СИЗ-а за научне дјелатности и слободне размјене рада углавном усмјеравају кадар на унапријед задате теме, или у претходном поступку дефинисане проблеме. Тржиште интелектуалних услуга изискује окретање истраживачког рада актуелним проблемима привређивања и развоја, с тим што одговоре треба дати у веома кратком року. У оба случаја смањује се ниво мотивације за истинско лично научноистраживачко ангажовање. Стога би било пожељно да се финансирање научног рада размотри и као варијанта стварања могућности да се поједини истакнути научни радници овласте да окупе интелектуално склоне и на други начин оспособљене млађе људе за проучавање појединих домена економске науке, имајући у виду изглед и будућност таквог ангажовања, као што су: Технички прогрес и развој информација; Екологија и ресурси природе; Модерна технологија и стратегија привредног развоја. Јасније речено, у финансирању научног рада поступно треба да превлада разумијевање да извјесно ангажовање млађег кадра може дати ефекте тек послје 5 до 10 (чак и више) година, јер само такав приступ обезбјеђује трајније ефекте науке као чиниоца друштвеног и економског развоја.

Опште одреднице научног рада у области економије

Садашња фаза друштвено-економског развоја Црне Горе, снагом објективног чиниоца, утиче на потребу проучавања стратегије привредног развоја у измијењеним условима међународног тржишта роба и капитала. С обзиром да се завршава период интензивног инвестирања у капацитете металургије и саобраћаја, као и обнова и развој капацитета поморске и туристичке привреде порушених у земљотресу, сад се поставља више питања у облику актуелних проблема, за проналажење прикладних правца, метода и модалитета економског развоја, у условима ниске акумулативности, високе задужености и оскудности понуде средстава за инвестиције. Рјешавање тих проблема отежано је околношћу што више од 36 000 младих и школовањем за рад оспособљених младих људи имамо пријављено бироу за запошљавање, док латентну незапосленост и технолошки вишак међу запосленима наши експерти процјењују приближно у истом омјеру. Без сумње, сада је неопходно да научноистраживачки и други креативни кадрови усредсреде пажњу на проналажење рјешења у знатно погоршаним условима, при чему се има у виду да у

проучавањима треба настојати да се обезбиједи мултидисциплинарна сарадња, посебно експерата и научних истраживача из области технике и технологије.

Такође, савремена фаза у друштвено-економском развоју наше земље намеће мноштво питања и проблема која су обрађивана у склопу Дугорочног програма економске стабилизације, а односе се на област привредно-системске регулације и активне економске политике, као и развој појединих сектора и дјелатности од општег интереса за нашу земљу. Системско законодавство показало се, у пракси друштвено-економског живота, као противурјечност између нормативног и стварног, због чега треба изнова приступити разради цјелине системске регулације. С тим у вези покрећу се и нека питања економске организације, мјеста и улоге појединих субјеката привреде посебно значајних за формирање привредне основе, и уопште за функционисање система у складу са економским законитостима тржишне логике у привређивању. Сходно томе (истовремено) покреће се питање мјеста и улоге свјесне координације активности и усмјеравања развоја посредством система планирања, који мора бити заснован на: научности, реалности, комплексности, континуелности и демократичности, тј. самоуправној демократији. У свему овоме нужно морају судјеловати интелектуалне снаге Црне Горе у смислу проучавања наше друштвено-економске стварности, указивањем на опште и посебне закономјерности и утврђивањем прикладних предлога и алтернативних рјешења за излазак из веома противрјечне економске и социјо-политичке ситуације.

Значи, објективно стање намеће листу проблема које треба проучавати и одговарајућом научноистраживачком методологијом објашњавати. Но, процеси у свјетским размјерама, независно од стања у нашој земљи, такође изискују проучавање мноштва нових појава и специфичних кретања насталих под утицајем савременог монетаризма, преплитања политичких, теолошких, идеолошких и војностратешких интереса посредством међународне економије, а нарочито у дијелу политике цијена капитала, сировина и технолошких информација, боље речено: под утицајем монополских услова којима се драстично мијењају наше раније представе о међународном економском поретку.

Према томе, три доминантне области на које треба усмјерити пажњу научноистраживачких кадрова и других интелектуалних снага у нашој средини у области економских и конексних наука јесу: истраживање развоја Црне Горе до краја овог вијека и почетка новог миленијума; истраживање и обликовање нових привредно-системских метода регулације економског и друштвеног живота у условима самоуправљања, као и проучавање појава и процеса у савременим међународним економским односима.

*Посебне одреднице научноистраживачког рада у области
економских наука*

У скорашњој студији о правцима еволуције истраживачко-развојне функције у привреди Црне Горе, на бази анализе садашњих потреба организација удруженог рада и других субјеката, истраживачи су утврдили сљедеће три наглашене потребе:

(1) да се обезбиједи научноистраживачки потенцијал који ће се бавити, искључиво, комплексним развојем друштвене организације економског живота, нарочито организације рада и производње;

(2) да се оснује институт, или слична организација науке, која би се бавила проблемима примјене техничког прогреса, технолошких иновација и развојем нових дјелатности на бази домицилних ресурса;

(3) да се омогући систематска квалификована анализа структурних промјена тражње и понуде појединих асортимана, што може обављати једино установа науке за праћење конјунктуре производа, структурних трансформација и маркетинг-истраживања регионалног, националног и међународног тржишта.

* * *

Приликом разматрања основних теза за овај реферат у Одбору ЦАНУ за економске науке, посебно је указано на извјесне, свакако релевантне, околности које треба имати у виду приликом утврђивања основа, циљева, праваца, метода и средстава, као елемената садржаја научне политике у Црној Гори. У томе треба издвојити, по нашој оцјени, најбитније:

(1) Постоји очигледна противрјечност растућих потреба привреде и организација јавне дјелатности за специјалистичким економским кадровима и релативно високе понуде дипломираних економиста пријављених бироу за запошљавање (280), тако да постоји структурни несклад између потреба и понуде као специфични облик фрикционалне незапослености;

(2) Истина, Економски факултет је иновирао наставни план и очекујемо да ће допринијети осавремењавању наставе, па тиме и већем прилагођавању савременим потребама, али, преостаје проблем еластичнијег понашања приликом усвајања наставних планова, посебно програма из области квантитативне анализе, кибернетике и теорије система, динамичког програмирања, кредитно-монетарног система, економије простора и урбане економије;

(3) Критичке констатације о мањем броју научних радника који се бави проблемима међународне економије, монетарне политике и банкарства, система и режима цијена и тржишта, економије ресурса, урбане економије, економије техничког прогреса и

технологије и сл. намеће потребу да се усмјерава што више млађих економиста према појединим научним дисциплинама, што изискује систематичну припрему ради обезбјеђења научног приступа у проучавању наше савремености и будућности;

(4) Садашњи развој економских наука у Црној Гори битно је ограничен базом података која је на располагању, дијелом под утицајем инфлације, класичне евиденције, касног објављивања података, као и минималне поузданости расположиве статистичке и друге грађе, што намеће потребу другачијег формирања информација и документације, рефералних центара и одговарајуће примјене савремене рачунарске и друге технике, а што треба обезбиједити у оквиру Универзитета у Титограду;

(5) Коначно, преовлађује увјерење о потреби координације и усмјеравања научноистраживачког рада у области економских наука посредством Универзитета, а научних активности и дефинисања стратешке политике у области економских наука посредством научних органа Црногорске академије наука и умјетности, у сталном настојању да се систематским радом развије економска мисао Црне Горе и афирмише колико је то могуће у земљи и шире, с обзиром на већ постигнуте запажене и високо оцијењене резултате.

